

Робоча навчальна програма дисципліни

ГЕНДЕРНО ЧУТЛИВЕ ВІЙСЬКОВЕ ЛІДЕРСТВО

Ідея та розробка: ГО “Інститут гендерних програм”

Укладачка: Тамара Марценюк, кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри соціології Національного університету “Києво-Могилянська академія”
t.martsenyuk@ukma.edu.ua

Асистентка укладачки: Ганна Гриценко, незалежна гендерна експертка

Запрошений лектор: Артем Крикун-Труш, адвокат, партнер та керівник практики White-Collar Crime, Compliance & Investigations у юридичній компанії Miller, випускник Київського військового лицюю ім. Богуна

Навчальна інформація про курс

Актуальність курсу. Гендерна політика НАТО передбачає інтеграцію гендерного підходу до планування, операції, місії, освіти, підготовки тощо, врахування гендерних аспектів у політиках та програмах НАТО. Україна прийняла Стратегію впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року. Кабінет Міністрів України у 2020 році затвердив Національний плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2025 року. Серед **завдань реалізації плану** є забезпечення рівного доступу жінок і чоловіків до закладів освіти всіх рівнів сектору безпеки і оборони та включення гендерної складової до навчального процесу.

Зокрема, План заходів з виконання резолюції РБ ООН 1325 у м. Києві на 2023-2025 роки включає в себе Оперативну ціль 1.1. **Створення нормативно-правових умов та можливостей** для рівноправної участі жінок і чоловіків у мирних переговорах і прийнятті рішень з питань запобігання конфліктам, розв'язання конфліктів, надання допомоги постраждалим, постконфліктного відновлення, в т.ч., п. 3. (9) **Забезпечення належних умов** для професійного розвитку жінок, які працюють у державних органах та органах місцевого самоврядування, а також жінок із числа осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту, курсанток закладів вищої освіти, військових закладів вищої освіти, цільових груп Національного плану.

Саме тому в останні роки в Україні проводилася інтеграція гендерної складової у військову освіту. Цей курс також передбачає виконання зазначених зобов'язань України, що є особливо актуальним у часи повномасштабної війни.

Курс розроблений у двох рівнях складності, і відповідно розрахований на слухачів та слухачок середніх спеціальних військових закладів освіти і вищих військових закладів освіти.

Курс «Гендерно чутливе військово лідерство» є складовою частиною вивчення основ гуманітарного й суспільствознавчого знання (зокрема, що важливо для слухачів та слухачок середніх спеціальних військових закладів освіти, дотичний до предметів «Громадянська освіта» та «Правознавство»), що є необхідним для всебічного розвитку особистості та формування компетенції в питаннях гендерних відносин та гендерної рівності, у сфері прав людини, що необхідно для прийняття поінформованих громадянських рішень.

Метою курсу є вивчення базових засад тематики рівних прав і можливостей жінок і чоловіків загалом і у військовій сфері зокрема. Основне **завдання** курсу полягає у тому, аби визначити засади політики гендерної рівності в українському суспільстві, виявити історичну тяглість жіночого лідерства та активізму в Україні, розкрити особливості інтеграції жінок у сектор безпеки і оборони в часи російсько-української війни.

У курсі обговорюватимуться такі дискусійні проблеми, як успіхи і виклики гендерної рівності у військовій сфері, аспекти української історії, пов'язані з військовим жіночим лідерством, тяглість і повторюваність досвіду жінок залучення у війну, роль чоловіків у лідерстві за рівні права і можливості. Особлива увага приділятиметься тематиці низового активізму жінок за рівні права і можливості у військовій сфері.

У результаті вивчення курсу слухачі та слухачки повинні **знати**
основний концептуальний апарат із гендерних студій і гендерної політики;
два ключові підходи до інтеграції жінок у сектор безпеки і оборони;
успіхи та виклики політики гендерної рівності у Збройних Силах України;
міжнародний досвід запровадження політики щодо жінок, миру і безпеки в світі.
та **вміти**
пояснювати основні поняття курсу;
ідентифікувати проблемні аспекти політики гендерної рівності у Збройних Силах України;
розуміти історичні передумови участі жінок у російсько-українській війні;
висловлювати та аргументувати власну позицію стосовно політики гендерної рівності у військовій сфері та військового гендерно чутливого лідерства;
окрім того, передбачається, що курс спонукає слухачів та слухачок бути більш гендерно чутливими та толерантними у ставленні до оточуючих.

Лекційна тематика курсу

Тема 1. Військове лідерство та запобігання гендерній дискримінації

1. Історичний вимір ставлення до прав людини у військовому середовищі.
2. Роль військового лідера у створенні безпечного середовища.
3. Концепції лідерства.

Основна література:

1. Доктрина розвитку військового лідерства у Збройних Силах України. Грудень 2020. Головне управління доктрин та підготовки Генерального штабу Збройних сил України спільно з Центром оперативних стандартів і методики підготовки Збройних Сил України.

Додаткова література:

1. Військове лідерство: компетентність, впевненість, гнучкість. Універсальний навчальний посібник для рейнджерів. Видавництво «К Н Т». Київ – 2023.
2. Залужний, Валерій, Назаров, Віктор, Грищук, Руслан. Система військового лідерства у Збройних Силах України: проблемні питання та шляхи їх вирішення. Military Science. Vol. 1 No. 1. 2023
3. Зелінський, А. (2023). *Анатомія воїна: дух, шлях, сила*. Видавництво “Колесо Життя.”
4. Методологія Центру лідерства УКУ <https://uculeadership.com.ua/pro-metodologiyu/>
5. Робертс, Ендрю. (2021). Лідерство в часи війни. Головні уроки від творців історії. Видавництво КМ_БУКС.
6. Україна: іспит із Лідерства. <https://www.youtube.com/watch?v=LDegF3Zz1PQ>
Якими навичками повинен володіти «ідеальний» Лідер? Лідерський подкаст Центру лідерства УКУ
<https://uculeadership.com.ua/blog/yakymy-navychkamy-povynen-volodity-idealnyj-lider/>
7. Gender-Responsive Leadership.
<https://fba.se/en/areas-of-expertise/women-peace-and-security/gender-responsive-leadership/>
8. NATO Code of Conduct. December 18, 2020.

Інші корисні ресурси:

1. 20th Century Fox. (1996). *Мужність під вогнем*. США.
2. Hollywood Pictures. (1997). *Солдат Джейн*. США.

Тема 2. Гендерна рівність і жіноче лідерство

1. Поняття гендеру, гендерних відносин і розмаїття. Теоретико-методологічні засади забезпечення гендерної рівності.
2. Поняття гендерної рівності та гендерної чутливості та приклади із сектору безпеки і оборони як ринку праці.
3. Військове лідерство жінок в історії України.

Основна література:

1. Марценюк, Т. (2017). Гендер і гендерна рівність (Тема 1). У *Гендер для всіх. Виклик стереотипам* (С. 17-31). К.: Основи.
2. Марценюк, Т. (2017). Виховання та освіта (Тема 2). У *Гендер для всіх. Виклик стереотипам* (С. 33-51). К.: Основи.

Додаткова література:

1. Амсон-Бредшоу, Дж. (2024). [Неймовірні жінки. Історії жінок з усього світу, які надихають](#). РМ.
2. Голланд, Дж. (2024). [Коротка історія мізогінії. Найдавніше упередження у світі](#). Арк.Юей.
3. Грінченко, Г., Кобченко, К., Кісь, О. (ред.) (2015). *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства: Зб. наук. статей*. Київ: ТОВ «Арт-книга».
4. Левченко, К. (2019). *Гендерне тяжіння*. К.: Фоліо. (Розділ 1. Про жіночий рух та права жінок).
5. Кісь, О. (наук. ред.) (2023). [Жіночі виміри минулого: уявлення, досвіди, репрезентації](#). Львів: Центр міської історії; Інститут народознавства НАН України.
6. Кімел, М. С. (2003). Розділ 1. Вступ. У *Гендероване суспільство* (с. 1-26). Київ: Сфера.
7. Книш, І. (1972). *Життя й легенда Олени Степанів. Відгуки часу: вибрані нариси, статті спогади, матеріали*. (с. 56–76).
https://diasporiana.org.ua/ukrainica/knysh-i-v_dguky-chasu/
8. Марценюк, Т. (2018). *Чому не варто боятися фемінізму*. К.: Комора.
9. Марценюк, Т. (2025). [Безстрашні: історія українського фемінізму в інтерв'ю](#). Creative Women Publishing.
10. Оксамитна, С. М. (2004). Гендерні ролі та стереотипи. У М.М. Скорик (ред.) *Основи теорії гендеру: навчальний посібник* (С. 157-181). К.: К.І.С.
11. Славінська, І. (2025). [Слово на літеру «Ф». Базова книжка про права жінок](#). Львів: Видавництво старого лева.
12. Швець, Алла (упор., наук. ред.). (2025). [Ті, що творили «Перший вінок»](#). Creative Women Publishing.

Інші корисні ресурси:

1. Онлайн курс Тамари Марценюк на Прометеусі [«Жінки і чоловіки: гендер для всіх»](#), який можна прослухати і отримати сертифікат
2. [«Матері-засновниці»](#) від Громадського альянсу «Політична дія жінок»: подкаст про жінок, які сформували традицію українського фемінізму.
3. [«ІІ лекторій: творчині української дійсності»](#) від Музею жіночої та гендерної історії до 140-річчя жіночого руху в Україні

Тема 3. Забезпечення рівних прав і можливостей на державному рівні

1. Політика гендерної рівності в Україні після відновлення Незалежності.
2. Забезпечення гендерної рівності у ЗСУ: міжнародні зобов'язання та Україна.
3. Резолюція Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека» та другий Національний план дій з її виконання на період до 2025 року.

Основна література:

1. Верховна Рада України. (2005, 8 вересня). Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» № 2866-IV. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>
2. Кабінет Міністрів України. (2020, 28 жовтня). Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnogo-a1544r>

Додаткова література:

1. Бабак, М., Давліканова, О., Дмитрієва, М., Козир, М. та інші (ред.). (2021). *Глосарій і тезаурус Європейського інституту з гендерної рівності*. К.: «Вістка». <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17580-20210419.pdf>
2. Верховна Рада України. (1996, 28 червня). Конституція України. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Верховна Рада України. (2011, 20 вересня). Закон України «Про протидію торгівлі людьми» № 3739-VI. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3739-17>
4. Верховна Рада України. (2017, 7 грудня). Закон України «Про запобігання і протидію домашньому насильству» № 2229-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
5. Волобуєва, О., В'яткіна, А., Ганаба, С., Гончаренко, О. та ін. (2021). Методичні рекомендації з інтеграції гендерних підходів у систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони України. Київ: ФОРМ Кліменко Ю. Я. https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/08.20.21/hei-web-final.pdf?fbclid=IwAR1I4hU9YDPqwNgtJ_o6ZJbMeaxSxOW_W8v2CJDh4OTGQaShq_NSkCjSbQ

6. Злобіна, Т., Марценюк, Т. (2016, 20 червня). Як жіноча участь у прийнятті рішень змінює спільноти? *Повага: кампанія проти сексизму*. Режим доступу: <https://povaha.org.ua/yak-zhinocha-uchast-u-priynnyatti-rishen-zminyuje-spilnoty/>
7. Левченко, К. (2018). *Гендерне тяжіння*. К.: Фоліо. <https://folio.com.ua/books/Genderne-tyazhinnya>
8. Марценюк, Т. (2019, 4 лютого). Механізми збільшення кількості жінок у політиці. *Гендер в деталях*. <https://genderindetail.org.ua/season-topic/polityka/mehanizmi-zbilshennya-kilkosti-zhinok-u-polititsi-134918.html>
9. Марценюк, Т. (2015). Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи та найкращі практики. К.: Міжнародний центр перспективних досліджень. <http://www.ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/4148>.
10. Тишко, І. (2019, 31 січня). Жінки в політиці: 100 років еволюції. *Гендер в деталях*. Режим доступу: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/polityka/zhinki-v-polititsi-ukraini-100-rokiv-evolyutsii-134913.html>
11. ООН. (1979). Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
12. Урядовий портал. (2017). Про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 року №390. <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250049925>.

Тема 4. Гендерна рівність у військовій сфері

1. Забезпечення гендерної рівності у ЗСУ: успіхи і виклики (на основі результатів п'яти соціологічних досліджень із циклу “Невидимий батальйон”).
2. Інституційний механізм рівних прав і можливостей, доступ жінок до ринку праці, протидія гендерному насильству в ЗСУ.
3. Громадська думка про забезпечення гендерної рівності у ЗСУ.

Основна література:

1. Завгородня, Д.-М., Марценюк Т. [Репрезентація образів військовослужбовиць в українських медіа](https://doi.org/10.18523/2617-9067.2024.7.14-28). *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*, Т. 7, с. 14-28. <https://doi.org/10.18523/2617-9067.2024.7.14-28>
2. Марценюк, Т. (2024). [Забезпечення гендерної рівності у Збройних силах України](https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.44-54). *EMPIRIO*, 1 (1), 44-54. <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.44-54>

Додаткова література:

1. Алексієвич, С. (2016). *У війни не жіноче обличчя*. Харків: Віват.
2. Верховна Рада України. (2018, 6 вересня). Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та

3. Дубчак, Н. І. (2008). Жінки у Збройних Силах України: Проблеми гендерної політики. *Стратегічні пріоритети*, 4 (9), 187–192.
4. Кравець, Д., Марценюк, Т. (2024). [Ставлення українського суспільства до рівних прав і можливостей у військовій сфері](https://doi.org/10.18523/2617-9067.2024.7.29-43). *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*, 7, 29-43. <https://doi.org/10.18523/2617-9067.2024.7.29-43>
5. Кримець, Л. (2022). *Порадник з протидії гендерній дискримінації у ЗСУ*. К.: НУОН.
6. Марценюк, Т., Гриценко, Г., Квіт, А., Василенко, Л., Звягінцева, М. (2019). ["Невидимий батальйон 2.0": повернення ветеранок до мирного життя: \(соціологічне дослідження\)](#), за заг. ред. Т. Марценюк. К.: ООН Жінки.
7. Невидимий батальйон 5.0. (2023). [Моніторинг рекомендацій і результатів досліджень із циклу "Невидимий батальйон"](#), виконане в межах проєкту НАКО "Просування гендерної рівності в ЗСУ". За заг. ред. Т. Марценюк. Київ.
8. Невидимий батальйон 3.0. (2021). [Сексуальні домагання у військовій сфері в Україні](#): (соціологічне дослідження), текст та заг. ред. Тамари Марценюк; Київ: Інститут гендерних програм.
9. Соціологічна група «Рейтинг». (2023). *Дискримінація різних соціальних груп у ЗСУ: погляди військових та цивільних громадян*. Результати комплексного дослідження березень-квітень 2023. https://nako.org.ua/storage/pdf/2023-06-06--07:30:08-for%20print%20UA%20RG_NAKO_ComprensiveResearch.pdf
10. ООН Жінки Україна. (2022). *Розуміння маскулінності та гендерної рівності у секторі безпеки України*. https://ukraine.unwomen.org/sites/default/files/2022-02/UKR_WEB_Masculinity%20Study.pdf
11. [Україна не мовчить: Хроніка протидії СНПК \(2022–2024\)](#). Фоліо. Видання підготовлено та видано в рамках проєкту «Вистоїмо разом. Вдосконалення системи підтримки постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з війною», який виконує Український Жіночий Фонд у партнерстві з громадською організацією «Ла Страда-Україна» та Асоціацією жінок-юристок України «ЮрФем»
12. Шевчук, О.В., Михайлов, В.С., Дєточка, О.Д. (2020). [Стан реалізації у Збройних Силах України гендерної політики держави: аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження](#). Київ: Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України.

Тема 5. Жінки і чоловіки в російсько-українській війні

1. Адвокаційна кампанія «Невидимий батальйон»: видимість жінок на війні.
2. Зображення військових і ветеранів у медіа.
3. Складна тематика щодо жінок і чоловіків на війні.

Основна література:

1. Гриценко, Г. (2019, 10 жовтня). Як жінки змінили українську армію. *Гендер в деталях*
<https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/yak-zhinki-zminili-ukrain-sku-armiyu-1341190.html>
2. Марценюк, Т., Гриценко, Г., Квіт, А., Берлінська, М. (2015). *«Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО (соціологічне дослідження)*, за ред. Т. Марценюк. К.: Український жіночий фонд.

Додаткова література:

1. Берлянд, Ірина, Парубій, Христина (упор.). (2024). *Жінки на війні*. Дух і Літера.
2. Бондар, В., & Селянінова, А. (2024). Ставлення правозахисниць до явища фемінізації армії. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*, 7, 44–56.
<https://doi.org/10.18523/2617-9067.2024.7.44-56>
3. Брос, Орелі (упор.). (2024). *Жінки та війна. Листи з України до вільного світу*. Бостон: Academic Studies Pres. Переклад українською у вільному доступі став можливим завдяки фінансовій підтримці Фонду імені Гайнріха Бьолля, бюро Київ-Україна.
4. Гриценко, Г., Марценюк, Т., Олійник, В., Фацієвич, В.-Н. (2023). *Соціологічне дослідження "Доступ жінок до військової освіти в Україні"*, виконане в межах проекту НАКО "Просування гендерної рівності в ЗСУ", заг. ред. Тамари Марценюк; Незалежний антикорупційний комітет з питань оборони (НАКО).
5. Давліканова, О., Лилик, І., Яшкіна, О. та ін. (2022). *100+ історій жінок та дівчат у війні Росії проти України*. Том 1. Уклад. : О. Бучинська, О. Давліканова, І. Лилик, О. Яшкіна та ін; за ред. О. Давліканової. Київ: ТОВ «ВІСТКА».
6. Коломієць, С., & Прохорова, А. (2024). Гендерованість досвіду військової служби в Збройних силах України (на прикладі військової частини Х 0000). *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*, 7, 57–69. <https://doi.org/10.18523/2617-9067.2024.7.57-69>
7. Марценюк, Т. (2023). *Залучення жінок до військової освіти в Україні*. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*, Том 6, с. 50-59. <https://doi.org/10.18523/2617-9067.2023.6.50-59>
8. Омеляненко, Лілія (упор.). (2024.) *Це воює вона*. Видавництво.
9. Сіробаб, Н. (2023, 27 липня). «Це чистої води сексизм»: навіщо жінок об'єктивують у рекламі військової форми? *Повага*. <https://povaha.org.ua/tse-chystoyi-vody-seksyzm-navishho-zhinok-ob-yekt-yvuyut-u-reklami-vijskovoyi-formy/>
10. Ukraïner. (2023). *Військовослужбовиця, медикinja, волонтерка. Як жінки відстоюють незалежність*.
11. Ukraïner (б.д.). *Жінки на війні*.

Інші корисні ресурси:

1. Адвокаційний проект "Невидимий Батальйон". <https://invisiblebattalion.org/>

2. Невидимий Батальйон, фільм, 2017, реж. І. Цілик, С. Ліщинська, А. Горлова.
<https://invisiblebattalion.org/mediahub/#films>
3. Явних проявів немає, фільм, 2018, реж. А. Горлова.
<https://takflix.com/films/no-obvious-signs>
4. Жіноча лють. Книга-мандрівка “Нескорені”
<https://www.youtube.com/watch?v=0QPQ5dcxoas>
5. ГО “Жіночий ветеранський рух” <https://www.uwvm.org.ua/>